

8. Závěr

Ve své práci jsem se pokusil o stručný úvod do problematiky bankovních úvěrů podnikatelské klientele. Začal jsem definicí jednotlivých pojmů, tj. pojmu úvěr, jeho jednotlivými druhy, bankovní úvěr, podnikatelská klientela. O něco zevrubněji jsem se věnoval jednotlivým druhům úvěrů poskytovaných podnikatelské klientele. Zvláště jsem se zaměřil na úvěry poskytované více bankami (klubové, syndikované), na jedné straně protože se s nimi setkáme téměř výhradně jen u podnikatelské klientely¹³¹, na druhé straně protože jim existující české právo nevěnuje žádnou samostatnou právní úpravu a řešení některých praktických otázek je tak z právního pohledu velmi zajímavé. V další kapitole představuji pojem zajištění a stručně zmiňuji některé jeho druhy, ať už mluvíme o zajištění v užším nebo širším smyslu. Kapitola o právní úpravě bankovních úvěrů podnikatelské klientele stručně shrnuje související právní předpisy, jak soukromoprávní tak veřejnoprávní, a okruhy problémů, kterým se tyto předpisy věnují. Důraz je kladen na úpravu obsaženou ve finančním právu.

Neexistuje žádná jednotně přijímaná definice úvěru, a to ani v teorii, ani v právních předpisech. České soukromé právo rozlišuje mezi pojmem úvěr (smlouva o úvěru) a půjčka (smlouva o půjčce). Zatímco smlouva o úvěru je upravena v obchodním zákoníku, je smlouvou konsensuální a z definice úplatnou, smlouva o půjčce je upravena v občanském zákoníku, je smlouvou reálnou a může být úplatná i bezplatná. Předmětem smlouvy o půjčce mohou být, na rozdíl od smlouvy o úvěru, jakékoliv věci určené podle druhu, nejen peněžní prostředky. Tzv. obchodní úvěry (tj. poskytnutí zboží dříve než za něj bude zapláceno, příp. poskytnutí peněžních prostředků, dříve než bude dodáno zboží) nejsou upraveny ani smlouvou o půjčce, ani smlouvou o úvěru.

Definice používaná finančním právem (např. zákonem o bankách, zákonem o některých podmínkách spotřebitelského úvěru) je širší a všímá si více ekonomické podstaty než formy poskytnutí peněžních prostředků. Úvěrem se rozumí v jakékoliv formě dočasně poskytnuté peněžní prostředky.

Ještě širší definici používá část finanční teorie, kdy za úvěr považují i tzv. závazkový (záruční) úvěr, tj. závazek zaplatit věřiteli peněžní prostředky, když tak neučiní hlavní dlužník. I když mají obchody tohoto charakteru (záruky, akreditivy, avaly směnky, apod.)

¹³¹ V úvahu by snad připadaly ještě u některých veřejných subjektů, jejich účelem by bylo ale nejspíš financování takové činnosti, která by svým charakterem měla k podnikání zřejmě velmi blízko.

s úvěry mnoho společného a banky s nimi často podobně zacházejí, nepovažují toto pojetí za jednoznačně přijímané a ve své práci je pod pojem úvěr nezahrnují.

Podle mého názoru je úvěr nástroj, jímž jsou jedním subjektem, věřitelem, poskytnuty dočasně peněžní prostředky, případně jejich ekvivalent (zboží, akcie, atd.), jinému subjektu, dlužníkovi. Jedná se o závazkový vztah. Charakteristickým znakem úvěrového vztahu je návratnost, tj. dlužník je povinen vrátit ve stanovenou dobu a za stanovených podmínek obdržené peněžní prostředky nebo jejich hodnotový ekvivalent. Peněžní prostředky jsou však vždy alespoň poskytovány věřitelem na začátku úvěrového vztahu nebo vráceny dlužníkem na jeho konci.

Významem úvěru je zejména efektivní alokace zdrojů, distribuce od dočasně přebytkových subjektů k dočasně deficitním subjektům. Předpokladem efektivní alokace je správná cena, tedy úrok přiměřený riziku. Protože v průběhu lidského života i výrobního cyklu dochází k výkyvům peněžních toků, podporuje dostupnost úvěru hospodářský růst. Naopak, jsou-li úvěry příliš dostupné a levné, může dojít k narušení hospodářské rovnováhy s negativními důsledky pro hospodářský růst a k cenovým deformacím.

Úvěry lze třídit podle mnoha kritérií. V jedné z úvodních kapitol jsem upřednostnil ilustrativnost zvoleného kritéria před metodickou čistotou. Podle účelu úvěru a postavení stran v úvěrových vztazích můžeme členit úvěry na obchodní, státní (případně též municipální), spotřebitelské, úvěry na bydlení a bankovní úvěry. Členění není vyčerpávající, existují další druhy úvěrů, např. úvěry poskytované centrální bankou komerčním bankám.

Banky běžně dělí úvěry do určitých skupin, jednak kvůli požadavkům některých právních předpisů, jednak pro své vnitřní účely a rozdělení pravomocí v rámci organizace banky. Zařazení klienta do skupiny může ovlivňovat způsob jeho obsluhy a metodu ošetření rizik vyplývajících z poskytnutých úvěrů. Při definici pojmu „podnikatel“, „podnikatelský“ lze vyjít z vymezení v obchodním zákoníku, které je de lege lata nejúplnější. Na druhou stranu, v plném rozsahu je platné pouze pro účely obchodního zákoníku, při využití pro členění podle jiných předpisů nebo podle interních pravidel banky, je nutno dát přednost zvláštní úpravě. Pojem podnikatelská klientela obvykle nezahrnuje (často na rozdíl od obchodního zákoníku) některé speciální typy subjektů jako jsou jiné banky a ostatní finanční instituce, veřejné subjekty a podnikatelé nejmenší velikosti s relativně malými závazky vůči bance. Pro vnitřní členění podnikatelské klientely je nejčastějším kritériem velikost, obvykle měřená ročním čistým obratem klienta. Podnikatel, právnická osoba, nemusí mít vždy plnou autonomii rozhodování, často jde o účelově založenou společnost („SPV“) vzniklou pro

majetkové a závazkové oddělení od té osoby, která za konkrétním podnikatelským subjektem stojí a která záměr vymyslela a řídí (sponzor projektu nebo investor).

Také bankovní úvěry podnikatelské klientele lze členit podle různých kritérií. Podle kritérií souvisejících se splatností lze úvěry členit na kontokorentní, revolvingové a nerevolvingové. Dále na úvěry krátkodobé, dlouhodobé a případně též střednědobé. Lze rozlišovat úvěry splatné jednorázově k datu konečné splatnosti a úvěry průběžně splácené. Úvěry průběžně splácené lze dále dělit na úvěry s pravidelným splácením (s anuitními nebo kapitálovými splátkami), s nepravidelným splácením a s pravidelným splácením s nepravidelnými prvky (odklad splátek, větší splátka na konci). Všechny typy splátkových kalendářů lze kombinovat s dobrovolnými i povinnými mimořádnými a předčasnými splátkami.

Podle počtu bank poskytujících úvěr a vztahů mezi nimi lze úvěry dělit na bilaterální, klubové a syndikované. Bilaterální úvěry poskytuje pouze jedna banka. Rozdíl mezi klubovými (konsorciálními) a syndikovanými úvěry spočívá ve způsobu vytvoření skupiny zúčastněných bank. Zatímco klubové úvěry poskytuje od začátku předem domluvená skupina bank, syndikované úvěry jsou nejdříve poskytnuty omezeným okruhem věřitelů, ostatní věřitelé přistupují teprve později převzetím části nebo celého podílu původních věřitelů. Pokud to umožňuje úvěrová smlouva, není vyloučená pozdější změna z bilaterálního úvěru na syndikovaný, z klubového na syndikovaný a z klubového a syndikovaného úvěru na bilaterální.

S poskytováním úvěrů více bankami jsou spjaty některé zvláštní právní problémy. Prvním okruhem problémů je otázka smluvní dokumentace (tj. především úvěrová smlouva a zajišťovací dokumenty). Ta musí být silně standardizovaná a musí zahrnovat i spoustu čistě technických otázek, které jsou u ostatních úvěrů obvykle řešeny v obchodních podmínkách jednotlivých bank. Důvodem je, aby byla smluvní dokumentace akceptovatelná pro všechny věřitele, a to i ty, kteří přistoupí dodatečně. Na trhu jsou nejrozšířenějšími smluvními standardy tzv. LMA standardy, které jsou mezinárodně uznávané. Problémem je, že pocházejí z prostředí anglického práva, které je tomu českému relativně vzdálené. Pouze budoucí soudní spory a insolvenční řízení prokážou, nakolik úspěšná byla jejich adaptace na české právo.

Důležitými okruhy problémů spojenými s poskytováním klubových a syndikovaných úvěrů jsou také mnohost věřitelů a vztahy mezi nimi, zejména způsob společného vystupování vůči dlužníkovi (tzv. role agenta) a společného sdílení zajištění (tzv. role agenta pro zajištění).

Na trhu obvyklé řešení vychází z dílčího charakteru všech povinností jednotlivých bank a ze společného a nerozdílného charakteru všech pohledávek těchto bank. Nevýhodou

tohoto řešení je, na rozdíl od anglického práva, že agent pro zajištění se musí skutečně podílet na úvěru poskytnutém dlužníkovi. Zvolené řešení může také zvýšit úvěrové riziko ostatních věřitelů (tj. riziko neplnění povinností ostatními věřiteli), které jsou zúčastněné banky nuceny nést. Otázkou je, jak ocenit zajištění, které banka drží prostřednictvím agenta pro zajištění, pro účely výpočtu kapitálové přiměřenosti. Musí banka nějak zohlednit riziko selhání agenta pro zajištění?

Úvěry lze dále členit podle jejich zajištění (zajištěné a nezajištěné a dále podle jednotlivých druhů zajištění – význam může mít např. zajištění nemovitostmi), podle měny (korunové, cizoměnové, a při jistém chápání pojmu úvěr i víceměnové), podle způsobu úročení (s fixním a variabilním úročením, toto rozdělení však není úplně jednoznačné) a podle závazku banky poskytnout jejich nečerpanou část (komitované a nekomitované).

Jedno z nejdůležitějších členění úvěrů je dělení podle jejich účelu. I když lze použití úvěru na určitý účel fakticky jen obtížně kontrolovat, účel ovlivňuje celkovou strukturu úvěru, způsob stanovení splatnosti i splácení, úročení a dokonce i použité zajišťovací prostředky. Hlavními druhy úvěrů poskytovanými podnikatelské klientele jsou úvěry na provozní prostředky, investiční úvěry, exportní úvěry, akviziční úvěry, úvěry na refinancování a rekapitalizační úvěry, projektové financování, financování nemovitostí a DPH linky.

Zajištěním úvěrů v širším smyslu rozumíme veškerá opatření prováděná bankou k vyloučení, resp. minimalizaci rizika spojeného s úvěrem. Za zvláštní zajišťovací prostředky lze považovat ty, které posilují (hmotně či procesně právní) postavení věřitele vůči dlužníkovi. Konkretizujeme-li toto vymezení pro bankovní úvěry, rozumíme zajištěním v užším smyslu ty nástroje, které dávají bance možnost alternativního uspokojení její pohledávky z úvěru v případě problémů s jeho splácením nebo usnadňují bance vymáhání těchto pohledávek.

Mezi zajištění v širším smyslu (nezahrnuté do zajištění v užším smyslu) patří především různé povinnosti a omezení dlužníka sjednané v úvěrových smlouvách – tzv. podpůrná opatření (nebo spíše anglicky credit support). Jde především o prohlášení a záruky, informační povinnosti, finanční ukazatele, negativní závazky, ostatní závazky a případy porušení.

Zajištění v užším smyslu lze rozdělit podle mnoha kritérií. Předně na ta zajištění, která pouze zlepšují procesní postavení věřitele, případně motivují dlužníka k dodržování jeho závazků (uznání dluhu, smluvní pokuta, vystavení vlastní blankosměnky dlužníkem, dohoda se svolením k přímé vykonatelnosti) nebo zda představují alternativní zdroj splácení (různé

formy ručení, zástavní právo, zajišťovací převod včetně zajišťovacího postoupení pohledávky).

V anglickém právu existuje velmi praktický instrument – tzv. volně plovoucí zástavní právo („floating charge“). Tento institut umožňuje zajištění souborem aktiv dlužníka, který je proměnlivý. Nové položky do tohoto souboru přibývají, naopak některé jiné z něj mohou za obchodně standardních podmínek být vyčleňovány. Jednotlivé majetkové hodnoty se mohou měnit v jiné, aniž by došlo k omezení zajištění. V českém právu podobný instrument neexistuje. Trochu se mu blíží zástava podniku, ta je ale kvůli nedostatečné právní úpravě pouze obtížně využitelná v praxi. De lege ferenda by bylo zajištění tohoto typu velice prospěšné, protože by mohlo ztraktivnit úvěrování některých typů podnikatelů. V některých případech jde o jediný způsob, jak zajistit věřitele a přitom neomezit činnost běžícího podniku. Úprava by ovšem musela dbát i na oprávněná práva ostatních (zejména nezajištěných) věřitelů a předmět zajištění by musel být definován dostatečně určitě.

Právní úprava bankovních úvěrů podnikatelské klientele je obsažena jak v soukromém právu (úprava vlastní realizace úvěrových vztahů), tak v právu finančním (obecný rámec poskytování úvěrů a jeho dodržování). Soukromoprávní úpravu nalezneme v obchodním a občanském zákoníku a celé řadě dalších předpisů.

Z finančního práva souvisí s bankovními úvěry podnikatelské klientele předpisy daňového práva, předpisy usnadňující poskytování některých druhů úvěrů státem s ohledem na jeho hospodářskou politiku a předpisy upravující poskytování úvěrů bankami.

Předpisům upravujícím poskytování úvěrů bankami jsem věnoval největší pozornost. Protože poskytování úvěrů je jednou ze dvou hlavních činností bank, souvisí s bankovními úvěry téměř všechny předpisy věnované bankovníctví. Jde zejména o zákon o České národní bance, zákon o bankách, některé podzákonné právní normy (především vyhláška o pravidlech obezřetného podnikání) a další předpisy (např. právní úprava boje proti tzv. „praní špinavých peněz“).

Právní předpisy finančního práva upravují zejména pravidla organizace bank, stanovují požadavky na jejich řídicí a kontrolní systém a některé základní zásady poskytování úvěrů (za tu hlavní lze považovat asi tu, která stanoví, že úvěrové obchody by neměly poškozovat zájmy vkladatelů banky z hlediska návratnosti jejich vkladů a neměly by ohrožovat bezpečnost a stabilitu banky). Poskytování bankovních úvěrů podnikatelské klientele úzce ovlivňují také pravidla pro kapitálovou přiměřenost, pravidla angažovanosti a pravidla nabývání a posuzování aktiv. Aby si banky při poskytování úvěrů mohly počínat obezřetně, stanoví zákon o bankách několik výjimek z bankovního tajemství, na jejichž

základě si banky mohou vyměňovat údaje o svých klientech. Na základě těchto výjimek jsou také vedeny některé bankovní registry. Centrální registr úvěrů je provozován dokonce Českou národní bankou a bankám je stanovena povinnost přispívat do něj stanovenými údaji o klientech, právnických osobách, a fyzických osobách podnikatelích.

Vzhledem k harmonizaci dohledu nad bankami na základě působení Banky pro mezinárodní platby v Basileji (jejíž doporučení přejímají do svých právních předpisů i Evropská společenství a následně Česká republika) si myslím, že mnohem většími nedostatky trpí právní úprava soukromého práva.

Důkladnější právní úpravu by si zasloužilo především poskytování úvěrů více bankami. Zákonodárce by měl upravit zajištění prostřednictvím agenta pro zajištění, za zvážení by stálo připuštění možnosti výkonu této role i osobou neposkytující úvěr. Podrobnější úpravu by si zasloužila i společná práva a závazky. Bylo by např. vhodné umožnit, aby si smluvní strany mohly vybrat jednoho věřitele, kterému je dlužník povinen plnit ve prospěch všech věřitelů s tím, že plněním jinému věřiteli by se závazku nezprostil. Bankám by tak zůstalo úvěrové riziko agenta, nemusely by však potenciálně nést toto riziko všech bank zúčastněných na klubu nebo syndikátu. Prospěla by právní úprava týkající se možného vyloučení odpovědnosti jednotlivých věřitelů.

Velmi výraznou revizi by zasloužila úprava zajišťovacích prostředků. Nejde jen o zvážení možného zajištění typu floating charge, podrobnější úpravu vyžadují i mnohé zajišťovací instrumenty (např. postoupení pohledávek, zajišťovací převod práva, blankosměnka). Ideálně řešený není ani vztah zajištěných a nezajištěných věřitelů. Zástavní věřitel by měl mít více kontroly nad uspokojením své pohledávky ze zástavy (např. možnost odmítnout prodej zástavy při nevhodném načasování, apod.).

Z hlediska regulatorního ukázala některé budoucí výzvy současná finanční krize. Stálo by za to se pokusit najít takovou regulaci (typicky např. u kapitálové přiměřenosti), která by reflektovala průběh hospodářského cyklu (větší požadavky v době růstu, mírnější v době recese) a která by zabránila bankovním pracovníkům preferovat krátkodobé zisky nad dlouhodobou stabilitou.